

Μνήμων

Τόμ. 36, Αρ. 36 (2018)

Μνήμων

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΠΡΟΩΘΗΣΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΩΝ
ΣΤΙΣ ΑΓΓΛΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΤΟΥ ΥΣΤΕΡΟΥ
ΜΕΣΑΙΩΝΑ

ΜΑΡΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.36820](https://doi.org/10.12681/mnimon.36820)

Copyright © 2024, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ Μ. (2024). ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΠΡΟΩΘΗΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΩΝ ΣΤΙΣ ΑΓΓΛΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΤΟΥ ΥΣΤΕΡΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ. *Μνήμων*, 36(36), 33–52.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.36820>

ΜΑΡΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΠΡΟΩΘΗΣΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΩΝ ΣΤΙΣ ΑΓΓΛΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ
ΤΟΥ ΥΣΤΕΡΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Η μορφολογική εξέλιξη του ευρωπαϊκού θεάτρου και ιδιαίτερα του γαλλικού και του αγγλικού κατά την ύστερη μεσαιωνική περίοδο έχει εξεταστεί αρκετά από τους ιστορικούς οι οποίοι ωστόσο εστίασαν στην καλλιτεχνική διάστασή του, ως έκφραση του πολιτισμού της μεσαιωνικής Ευρώπης, καθώς και στη φιλολογική αξία του θεατρικού ρεπερτορίου. Τα μεθοδολογικά εργαλεία και οι ερευνητικές προσεγγίσεις τους προμήθευσαν την έρευνα με πολλά και ενδιαφέροντα συμπεράσματα, τα οποία εντάσσονταν περισσότερο σε μια ιστοριοδιφική και λιγότερο ιστορική παράδοση.¹

Από τη δεκαετία του 1980 και εξής παρατηρήθηκε αύξηση στη δημοσίευση επιστημονικών άρθρων και μονογραφιών, όπου η θεατρική

Η έρευνα για το παρόν άρθρο πραγματοποιήθηκε στο Institute of Historical Research του Πανεπιστημίου του Λονδίνου και στη Βρετανική Βιβλιοθήκη. Ευχαριστώ τη Νικολέττα Γιαντσή και τον Κώστα Γαγανάκη για τη πολύτιμη βοήθεια τους.

1. Βλ. ενδεικτικά E.K. Chambers, *The Mediaeval Stage*, Λονδίνο, Oxford University Press, 1903· Ronald W. Vince, *Ancient and Medieval Theatre: A Historiographical Handbook*, Λονδίνο, Greenwood Publishing Group, 1984· του ίδιου, *The Play Called Corpus Christi*, Στάφορντ, Stanford University Press, 1966· O. B. Hardison, *Christian Rite and Christian Drama in the Middle Ages*, Βαλτιμόρη, Johns Hopkins Press, 1969· Jean-Claude Aubailly (επιμ.), *Le Théâtre et la Cité dans l'Europe Médiévale: Actes du Vème Colloque Internationale de la Société Internationale pour l'étude du Théâtre Médiéval*, Perpignan, 1986· του ίδιου, *Deux Jeux de Carnaval de la fin du Moyen Âge: La bataille de Saint Pensard à l'encontre de Caresme et le Testament de Carmentrant*, Γενεύη, Librairie Droz, 1977· Véronique Dominguez, *Renaissance du théâtre médiéval: XIIe colloque de la Société Internationale du théâtre médiéval*, Presses Univ. de Louvain, 2009.

διαδικασία μελετήθηκε σε σχέση με τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές δομές της περιόδου.² Βασικό αντικείμενο μελέτης αποτέλεσε η θεσμοθέτηση και ανάπτυξη του λειτουργικού δράματος και των δραματοποιημένων εκκλησιαστικών τελετουργικών, ιδιαίτερα στη Γαλλία και την Αγγλία, λόγω των πλούσιων αρχείων, χωρίς ωστόσο να δίνεται έμφαση στη σχετική ανάλυση η εμπλοκή των αστικών συντεχνιών και των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων.³ Αυτό ήταν αναμενόμενο. Τα προς μελέτη αρχεία για το συγκεκριμένο ζήτημα ήταν κυρίως εκκλησιαστικά και δικαστικά και όταν δημοσιεύτηκαν αρκετές μελέτες, που αντλούσαν το υλικό τους από αυτά, η κοινωνική ιστορία του μεσαιωνικού δράματος παραγκωνίστηκε. Το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στη μεσαιωνική λογοτεχνία ως παράπλευρο εργαλείο εξέτασης των αστικών και αγροτικών κοινωνιών και του διανοητικού σύμπαντος των ανθρώπων του Μεσαίωνα.⁴

Από την άλλη μεριά, οι μελετητές έδειξαν ελάχιστο ενδιαφέρον για τη σύνδεση του θεάτρου με τα εξεγερτικά φαινόμενα του Μεσαίωνα. Η μελέτη των τελευταίων ανέδειξε όψεις της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας της ύστερης περιόδου, φέρνοντας στο προσκήνιο τα υπάλληλα στρώματα ως δρώντα υποκείμενα σε μια περίοδο, όπου βασιικός πρωταγωνιστής ήταν η αριστοκρατία. Εξαιρώντας την περίπτωση της

2. William Tydeman, *English Medieval Theatre 1400-1500*, Λονδίνο, Routledge, 1986· Margaret Rogerson, *The York Mystery Plays: Performance in the City*, Λονδίνο, Boydell & Brewer, 2011· Bernard Johnson, *The Acts and Ordinances of the Company of Merchant Taylors in the City of York*, Υόρκη, Borthwick Publications, 1949· John Wesley Harris, *Medieval Theatre in Context*, Λονδίνο, Routledge, 1992· John Gassner & Edward Quinn, *England in the Middle Ages: The Reader's Encyclopedia in World Drama*, Λονδίνο, Courier Corporation, 2002· Andrew Cowell, *At Play in the Tavern: Signs, Coins and Bodies in the Middle Ages*, Μίσιγκαν, University of Michigan Press, 1999· Jacques Le Goff, *The Medieval Imagination*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1988.

3. Από την πλούσια βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά Karl Young, *The Drama of the Medieval Church*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1967· Miri Rubin, *Corpus Christi: The Eucharist in Late Medieval Culture*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1991· Michael Norton, *Liturgical Drama and the Reimagining of Medieval Theater*, Μίσιγκαν, Medieval Institute Publications, 2017.

4. Βλ. ενδεικτικά τη μελέτη του S.H. Rigby, *Chaucer in Context: Society, Allegory and Gender*, Μάντσεστερ, Manchester University Press, 1996. Για τη χρήση της μεσαιωνικής λογοτεχνίας βλ. Elaine Treharne, Greg Walker, *The Oxford Handbook of Medieval Literature in English*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2017.

εξέγερσης των αγροτών (1381),⁵ στη διάρκεια της οποίας ο θεατρικός κύκλος του *Corpus Christi* είχε κομβικό ρόλο, οι κοινωνικές συγκρούσεις του ύστερου Μεσαίωνα δεν εξετάστηκαν σε σχέση με το θέατρο και τα τελετουργικά, παρά την εργαλειακή χρήση τους από τον κόσμο της εργασίας και τους αγρότες, οι οποίοι στόχευαν στην κατάκτηση νέων πολιτικών και οικονομικών προνομίων και στη διατήρηση των υπαρχόντων.⁶

Σήμερα το ενδιαφέρον για το μεσαιωνικό θέατρο επανέρχεται, ιδιαίτερα στα βρετανικά πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα, αφενός λόγω των εργασιών ορισμένων διακεκριμένων ιστορικών που έκαναν τις προαναφερθείσες συνδέσεις, όπως οι Glynne Wickham,⁷ Richard Beadle⁸ και Meg Twycross,⁹ αφετέρου λόγω της σημαντικής συμβολής της σειράς *Records of Early English Drama*¹⁰ και της επιστημονικής εταιρείας *Medieval English Theatre Society*.¹¹

Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται η παρούσα εργασία, στην οποία το μεσαιωνικό δράμα εξετάζεται ως πεδίο προώθησης πολιτικών και οικονομικών διεκδικήσεων και ως χώρος εκτόνωσης κοινωνικών συγκρούσεων. Ειδικότερα, θα γίνει προσπάθεια πρώτον να παρουσιαστούν οι τρόποι με τους οποίους το θέατρο μετασχηματίστηκε σε χώρο δημόσιας αντιπαρά-

5. H. Hilton, *Bond Men Made Free: Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381*, Λονδίνο, Methuen, 1977· R.B. Dobson, *The Peasants' Revolt of 1381*, Λονδίνο, Springer, 1983· Juliet Barker, *1381: The Year of the Peasants' Revolt*, Χάρβαρντ, Harvard University Press, 2014· Daniel Jones, *Summer of Blood: The Peasants' Revolt of 1381*, Ιντιάνα, Harper Press, 2009· Justice, *Writing and Rebellion: England in 1381*, Καλιφόρνια, University of California Press, 1994.

6. Judy Ann Ford, *John Mirk's Festial: Orthodoxy, Lollardy and the Common People in Fourteenth-century England*, Λονδίνο, Boydell & Brewer, 2006· Margaret Aston, «Corpus Christi and Corpus Regni: Heresy and the Peasants' Revolt», *Past and Present*, 143 (1994), σ. 3-47.

7. Glynne Wickham, *The Medieval Theatre*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1987.

8. Richard Beadle, *The Cambridge Companion to Medieval English Theatre*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2003.

9. Sarah Carpenter και Pamela King (επιμ.), *The Materials of Early Theatre: Sources, Images, and Performance: Shifting Paradigms in Early English Drama Studies for Meg Twycross*, Λονδίνο, Routledge, 2017.

10. <http://reed.utoronto.ca>. Τα Records of Early English Drama περιλαμβάνουν σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή όλες τις πηγές για το μεσαιωνικό θέατρο, οι οποίες έχουν ταξινομηθεί ανά περιοχή.

11. <http://www.lancaster.ac.uk/users/meth/intro.html>.

θεσης και προώθησης των πολιτικών και οικονομικών διεκδικήσεων των μελών των αστικών κοινωνιών, δεύτερον να αναδειχθούν τα πολιτικά επιχειρήματά τους, όπως αυτά αποκρυσταλλώθηκαν μέσα από τα θεατρικά δρώμενα, και τρίτον να εξεταστεί η «κρυφή ατζέντα» των υπάλληλων στρωμάτων, η οποία στη βάση της ανα-νοηματοδότησης των εκκλησιαστικών διδαχών οδηγούσε σε κοινωνικές συγκρούσεις.

Ήδη από τον 10ο αιώνα ο ρόλος της Εκκλησίας και της αριστοκρατίας ήταν κομβικός στην εξέλιξη του μεσαιωνικού δράματος. Το θέατρο αποτελούσε το βασικό εργαλείο πρόσληψης των δυσνόητων εννοιών και ιδεών, που προωθούσαν οι κοσμικοί και εκκλησιαστικοί φορείς εξουσίας. Έπειτα από μια περίοδο καχυποψίας και ποινικοποίησης, εξαιτίας της αρνητικής φόρτισης που είχε αποκτήσει το θέατρο ως φορέας της παρακμής της ύστερης αρχαιότητας,¹² οι δύο βασικοί παράγοντες της εξουσίας αποδέχτηκαν και χρησιμοποίησαν το θέατρο ως εργαλείο διάδοσης της πίστης και ως μηχανισμό ενίσχυσης της εξουσίας τους, εντοπίζοντας σε αυτό τον ιδανικό χώρο ομογενοποίησης ενός ποιμνίου που προερχόταν από διαφορετικά κοινωνικά και οικονομικά περιβάλλοντα.

Έως τον 13ο αιώνα το λειτουργικό δράμα αποτελούσε το βασικό εργαλείο εξοικείωσης των πιστών με βασικές πτυχές της χριστιανικής πίστης, προσφέροντας σε ένα μη εγγράμματο εκκλησίασμα την ουσία των λατινικών εκκλησιαστικών διδαχών, καθιστώντας τους ιερείς τους πρώτους αποδεκτούς κοινωνικά ηθοποιούς της μεσαιωνικής Δύσης. Ταυτόχρονα, η αριστοκρατία φρόντιζε με τη χρήση νέων θεατροποιημένων δρώμενων και αναπαραστατικών δράσεων, όπως οι χοροί μεταμφιέσεων και οι μονομαχίες, να ενισχύει το γόητρό της, μετατρέποντας με αυτό τον τρόπο την εκκοσμικευμένη δραματοουργία σε ένα από τα βασικά εργαλεία αυτοπροβολής της.¹³ Το ευρωπαϊκό θέατρο του 12ου και 13ου αιώνα αποτελούσε κυρίως ένα πεδίο δράσης των κοσμικών και εκκλησιαστικών ελίτ. Η συμμετοχή του κόσμου της έγχειας εργασίας και του εμπορίου καθώς

12. Ο επίσκοπος Attone του Vercelli σε ένα από τα κηρύγματά του, διακήρυξε: «Τι μπορεί να είναι πράγματι πιο ταπεινωτικό για τους γέροντες, ντροπή για τους νέους, ή επιβλαβές για τα παιδιά, από το να τραγουδάει κανείς για την κραιπάλη των παρθένων και τις απολαύσεις των ιεροδούλων με επαίσχυντες χειρονομίες και απαλή φωνή, έτσι ώστε οι θεατές τους να παροτρύνονται οι ίδιοι σε διεφθαρμένη συμπεριφορά από τέτοια κόλπα;», «Attonis Vercellensis episcopi Sermones», J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, Series Latina, Παρίσι 1853, στ. 844.

13. Glynne Wickham, *Early English Stages*, τ. 1, Λονδίνο, Routledge & Paul, 1959, σ. 15-40.

και του πολυπληθούς κόσμου των φτωχών περιοριζόταν στην παρακολούθηση των συγκεκριμένων, εντυπωσιακών κατά τα άλλα, δρώμενων.

Στα τέλη του 13ου και στη διάρκεια του 14ου αιώνα οι συνθήκες αναφορικά με το θέατρο άλλαξαν ριζικά. Η διοικητική αναδιοργάνωση πολλών αγγλικών πόλεων στη βάση του συντεχνιακού μοντέλου οδήγησε στην πρώτη αναδιανομή της εξουσίας την περίοδο αυτή. Ενώ μέχρι τα μέσα του 13ου αιώνα οι αγγλικές πόλεις διοικούνταν από εύπορους γαιοκτήμονες με σημαντική εμπορική δραστηριότητα, ισχυρούς ευγενείς και μια σειρά βασιλικών αξιωματούχων, επιφορτισμένων με την ομαλή λειτουργία της διοικητικής μηχανής, πλέον, οι αστικές συντεχνίες των εμπόρων κατόρθωσαν με την προώθηση των οικονομικά ισχυρών μελών τους να επιβληθούν στα αστικά συμβούλια, κερδίζοντας τον πολιτικό και οικονομικό έλεγχο των αγγλικών πόλεων.¹⁴

Η πόλη και οι συντεχνίες της δημιούργησαν τις κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη νέων θεατρικών ειδών και την εξέλιξη των υπαρχόντων. Το θέατρο αποτελούσε πλέον αστική υπόθεση, καθώς τα μέλη των συντεχνιών ανέλαβαν την καλλιτεχνική επιμέλεια, την οργάνωση και την οικονομική στήριξη των θεατρικών παραγωγών. Επρόκειτο για μια διαδικασία που εντασσόταν στην ευρύτερη κατηγορία του παιχνιδιού (*ludus*), στο οποίο είχαν τη δυνατότητα να συμμετάσχουν περισσότερα μέλη της κοινότητας.¹⁵ Οι στοχεύσεις του ήταν πολλαπλές. Πρώτον η διατήρηση της ηθικής των μελών των πόλεων μέσω του δραματοποιημένου παραδείγματος των βίων των Αγίων και των Αποστόλων, δεύτερον η διαπαιδαγώγηση των πιστών με μέσα ανάλογα με εκείνα που χρησιμοποιούσαν οι κληρικοί στο κήρυγμα, τρίτον η προώθηση του μηνύματος της φιλανθρωπίας και τέταρτον η διδασκαλία της Βίβλου.

Η διοικητική οργάνωση των πόλεων στη βάση των συντεχνιών και η πρώτη αναδιανομή της εξουσίας από τους πλούσιους γαιοκτήμονες στους

14. R. H. Hilton, *English and French Towns in Feudal Society: A Comparative Study*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1992, σ. 87-104· David Palliser (επιμ.), *The Cambridge Urban History of Britain*, Κέμπριτζ Cambridge University Press, 2000, σ. 51-78, 291-312· Catharina Lis & Hugo Soly, «An Irresistible Phalanx: Journeymen Associations in Western Europe, 1300-1800», C. Lis, J. Lukassen, H. Soly (επιμ.), *Before the Unions; Wage Earners and Collective Action in Europe, 1300-1850*, *International Review of Social History Supplement 2*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1994, σ. 11-49.

15. Meg Twycross, Sarah Carpenter, Gordon Kipling, *Medieval English Theatre*, 37, Λονδίνο, Boydell & Brewer, 2015, σ. 161 σημ. 29.

εμπόρους, παρά τα συνολικά οικονομικά οφέλη στις αστικές οικονομίες, προκάλεσε αρκετά προβλήματα στους εργαζομένους, τα οποία για πρώτη φορά ήταν και πολιτικά. Ο κόσμος της εργασίας στις αγγλικές αστικές κοινότητες κλήθηκε να αντιμετωπίσει τις δυσμενείς συνθήκες, που απειλούσαν τόσο την ανάπτυξη και την ευημερία του όσο και την επιβίωσή του.

Στα μέσα του 14ου αιώνα, μια σειρά κρίσεων αντέστρεψε το θετικό ρεύμα ανάπτυξης της ευρωπαϊκής οικονομίας, επιβαρύνοντας δραματικά τα χαμηλά και μεσαία κοινωνικά στρώματα, καθιστώντας την εργασία αβέβαιη και την επιβίωση επισφαλή.¹⁶ Ενδεικτικά, στα 1300 η παραγωγή τροφίμων μειώθηκε, ενώ οι τιμές της αγοράς σε βασικά προϊόντα αυξήθηκαν. Περίπου το 10% του βορειο-ευρωπαϊκού πληθυσμού έχασε τη ζωή του στον καταστροφικό λιμό του 1315, ενώ η πανώλη προκάλεσε ανυπολόγιστες καταστροφές, με αποτέλεσμα οι αγρότες να συρρέουν στα αστικά κέντρα, τα οποία δεν μπορούσαν πλέον να δεχτούν νέους μετανάστες. Κατά την ίδια περίοδο ξέσπασαν στην Ευρώπη μεγάλες εξεγέρσεις. Η οικονομική κατάσταση των περισσότερων εργαζομένων ήταν κακή, ακόμα και πολλών αρχιμαστόρων.¹⁷

Εξαιτίας της μετακίνησης ενός πολυάριθμου εργατικού δυναμικού από την ύπαιθρο στις πόλεις, οι συντεχνίες, εκμεταλλευόμενες την απελευθέρωση της αγοράς, επιδίωκαν την πρόσληψη προσωπικού με χαμηλό μισθό, που δεν κάλυπτε τις βασικές βιοποριστικές του ανάγκες. Οι νεοφερμένοι αδυνατούσαν να βρουν εργασία, διότι στα μέσα του 14ου αιώνα η ευρωπαϊκή αστική βιοτεχνία είχε εξειδικευτεί ανά τομέα, ενώ σε χειρότερη θέση βρίσκονταν οι ανειδίκευτοι εργάτες, οι οποίοι επιβίωναν είτε από το ημερομίσθιό τους, είτε από τη φιλανθρωπία.¹⁸ Ακόμα, το

16. James Davis, *Medieval Market Morality: Life, Law and Ethics in the English Marketplace 1200-1500*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2012, σ. 3-33· Mayhew N.J., «Numismatic Evidence and Falling Prices in the Fourteenth Century», *Economic History Review* 27 (1974), σ. 1-15. Για τις κρίσεις του 14ου αιώνα στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία βλ. Ρίκα Μπενβενίστε, *Από τους Βαρβάρους στους Μοντέρνους. Κοινωνική Ιστορία και ιστοριογραφικά προβλήματα στη μεσαιωνική Δόση*, Αθήνα, Πόλις, 2007, σ. 289-315.

17. Για το συγκεκριμένο ζήτημα γενικά βλ. Christopher Dyer, *Standards of Living in the Later Middle Ages*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1989. Ειδικότερα: Samuel Cohn, «After the Black Death: labour legislation and attitudes towards labour in late-medieval western Europe», *The Economic History Review* 60 (2007), σ. 457-485.

18. Michel Mollat, *The Poor in the Middle Ages, An Essay in Social History*,

απόθεμα νομίσματος, που είχε τροφοδοτήσει την αστική οικονομία του 13ου αιώνα, μειώθηκε στα 1290 και ακολούθησε ραγδαίους ρυθμούς πτώσης μέχρι το 1320.¹⁹ Δημιουργήθηκαν έτσι τρεις κατηγορίες αστών. Εκείνοι που εργάζονταν και κατάφεραν να επιβιώσουν από την εργασία τους, εκείνοι που επαίτουσαν και βρίσκονταν στο έλεος της φιλανθρωπίας και οι παραδοσιακά εύποροι αστοί που βιοπορίζονταν από τη γη και το εμπόριο.

Στην Αγγλία, από το 1349 και εξής τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα κλήθηκαν επιπρόσθετα να προσαρμοστούν σε μια σειρά βασιλικών διαταγμάτων, που έθεταν για πρώτη φορά στην ευρωπαϊκή ιστορία κανόνες για την εργασία, με στόχο να ελαχιστοποιήσουν περιπτώσεις παραβατικής συμπεριφοράς και να παγιώσουν ενιαία μισθολόγια, τα οποία μετά την πανώλη είχαν αυξηθεί. Τα διατάγματα για την εργασία εντόπιζαν την πηγή των κοινωνικών προβλημάτων στη συμπεριφορά των εργαζομένων, προχωρώντας σε μια διάκριση ανάμεσα σε «καλούς» και «κακούς» εργάτες. Στο πρώτο διάταγμα για την εργασία, το 1349, οι εργαζόμενοι παρουσιάζονταν ως κακόβουλοι και οκνηροί κερδοσκόποι «που επιθυμούσαν να επαιτούν παρά να κερδίσουν τα αναγκαία με τον κόπο τους».²⁰

Η εργασία των νωθρών και απείθαρχων εργαζόμενων μπορούσε να αντιμετωπιστεί με την συμμετοχή τους σε δημόσια τελετουργικά υπακοής, όπως δημόσιοι όρκοι και τελετές μύησης, αλλά και με την επιβολή ποινών, όπως η υποχρεωτική περιθωριοποίηση των ταραχοποιών από την κοινότητα και τον χώρο εργασίας, η πυροσφράγιση του σώματος κ.ά. Ωστόσο, οι νέες δυσμενείς πολιτικές και οικονομικές συνθήκες δεν

Yale University Press, 1986. Από την ελληνόγλωσση βιβλιογραφία βλ. Νικολέττα Γιαντσή, *Ο φτωχός ανάμεσα στην Εκκλησία και στην πόλη. Η αστική φιλανθρωπία στη δυτική Ευρώπη κατά τον Μεσαίωνα*, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2011.

19. Michael Prestwich, «Currency and the Economy of Early Fourteenth Century England», J. M. Mayhew (επιμ.), *Edwardian Monetary Affairs (1279-1344)*, Οξφόρδη, British Archaeological Reports, 36, 1977, σ. 45-58.

20. Ενδεικτικά βλ. Bertha Putnam, *The Enforcement of the Statutes of Labourers during the First Decade after the Black Plague*, Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 1908· John Bellamy, *Crime and Public Order in England in the Later Middle Ages*, Λονδίνο, Routledge & Kegan Paul, 1973. Ειδικότερα βλ. Anne Middleton, «Acts of Vagrancy: The C Version “Autobiography” and the Statute of 1388», Steven Justice, Kathryn Kerby-Fulton (επιμ.), *Written Work: Langland, Labor, and Authorship*, Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press, 1997, σ. 229.

αποθάρρυναν τις προσπάθειες οργάνωσης και εκτέλεσης θεατρικών παραγωγών. Για τα υπάλληλα στρώματα το δράμα μετασχηματίστηκε από παιχνίδι σε ένα επιπρόσθετο εργαλείο έκφρασης της δυσαρέσκειάς τους για τα πολιτικά ζητήματα, που ήταν όμως παράλληλα και ένα προπαγανδιστικό μέσο των ελίτ για τη διατήρηση της τάξης.

Το 2007 ο Stephen Rigby δημοσίευσε μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα εργασία, στην οποία, μέσα από την επισκόπηση λογοτεχνικών κειμένων και πραγματειών του ύστερου Μεσαίωνα, εξέταζε τους τρόπους με τους οποίους οι αστικοί εξουσιαστικοί και εκκλησιαστικοί φορείς επιδίωξαν να εδραιώσουν την πολιτική υπεροχή τους και να προωθήσουν τη ρητορική για την ανάγκη της διατήρησης της ιεραρχίας, όπως αυτή είχε ήδη παγιωθεί. Εστιάζοντας στα έργα του Langland, του Chaucer και του Gower²¹ και εκκινώντας από τον τρόπο με τον οποίο ο Georges Duby προσέγγιζε τις κοινωνικές ομάδες του Μεσαίωνα, ανέδειξε τους τρόπους αντίστασης «από τα κάτω». Σύμφωνα με τον Rigby, η ρητορική των ελίτ εστίαζε στη διατήρηση της ιεραρχίας και στην κοινωνική ανισότητα ως αναγκαία συνθήκη για τη διατήρηση της κοινωνίας στη βάση των παγιωμένων θεολογικών διδαχών. Σε αυτό το πλαίσιο τα υπάλληλα στρώματα είχαν τρεις επιλογές: υπακοή, προσπάθεια κοινωνικής κινητικότητας ως απόρροια της ατομικής φιλοδοξίας και κοινωνική σύγκρουση.²²

Το καλοκαίρι του 1396, οι αρχιμάστορες της συντεχνίας των σελοποιών του Λονδίνου κατηγόρησαν τους ειδικευμένους τεχνίτες τους ότι είχαν συγκροτήσει μια αδελφότητα, παραγνωρίζοντας τον σαφή όρο που υπήρχε στο καταστατικό της συντεχνίας, σύμφωνα με τον οποίο απαγορευόταν στους ειδικευμένους και μαθητευόμενους τεχνίτες η σύσταση αδελφότητας χωρίς την έγκριση των εργοδοτών τους. Οι αρχιμάστορες διαμαρτυρήθηκαν έντονα επειδή οι τεχνίτες φορούσαν την επίσημη ενδυμασία του επαγγέλματός τους στην ετήσια εορταστική συνάντησή τους και οργάνωναν συναντήσεις των μελών στο Stratford και αλλού χωρίς τη συγκατάθεση των αρχιμαστόρων, με αποτέλεσμα να μην αποδίδουν ικανοποιητικά στην εργασία τους, δυσφημίζοντας παράλληλα τη συντεχνία.²³

21. Για τα έργα των Chaucer, Langland και Gower γενικά βλ. John Anthony Burrow, *Ricardian Poetry: Chaucer, Gower, Langland and the "Gawain" Poet*, Λονδίνο, Routledge, 1971.

22. S.H. Rigby, «English Society in the Later Middle Ages: Deference, Ambition and Conflict», Peter Brown (επιμ.), *A Companion to Medieval English Literature and Culture c.1350-c.1500*, Οξφόρδη, Blackwell, 2007, σ. 25-39.

23. H.T. Riley (επιμ.), «Memorials: 1396», *Memorials of London and London*

Επιπρόσθετα, οι αρχιμάστορες διαμαρτύρονταν διότι τα μέλη της αδελφότητας των τεχνιτών οργάνωναν συχνά, έπειτα από το κάλεσμα ενός επιστάτη της συντεχνίας, ολονυχτίες για τους αποθανόντες συναδέλφους τους. Οι τεχνίτες υποστήριζαν στην απολογία τους ότι «σκοπός της συνάντησης των μελών της αδελφότητας ήταν η συμμετοχή στον εορτασμό της Αναλήψεως της Θεοτόκου και έπειτα η προσέλευση στην εκκλησία την ίδια ημέρα για να παρακολουθήσουν τη Λειτουργία».²⁴ Από τη σκοπιά των αρχιμαστόρων όμως, η αδελφότητα δεν είχε ούτε θρησκευτικό, ούτε φιλανθρωπικό, ούτε τελετουργικό χαρακτήρα. Αντίθετα, βασική επιδίωξη των συναντήσεών τους ήταν η συζήτηση για την αύξηση των μισθολογικών απολαβών τους, με αποτέλεσμα την εξασθένιση και την υποβάθμιση της συντεχνίας. Η υπόθεση της αδελφότητας των τεχνιτών σελοποιών έκλεισε με τη δικαίωση των αρχιμαστόρων και την εντολή στους τεχνίτες να καταργήσουν την αδελφότητα, ενώ σε περίπτωση που ήθελαν να συναντηθούν, θα έπρεπε να λάβουν άδεια από τους εργοδότες τους.

Μέσα από την υπόθεση των τεχνιτών σελοποιών του Λονδίνου είναι δυνατό να εξαγάγουμε μερικά ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Αρχικά, μπορούμε να ανιχνεύσουμε το πλέγμα εξουσίας μεταξύ των εργοδοτών και του κόσμου της εργασίας στα μεγάλα αγγλικά αστικά κέντρα του 14ου και 15ου αιώνα. Ειδικότερα, αν και τέτοιου είδους πρακτικές ήταν συνηθισμένες στο πλαίσιο των συντεχνιών, διαφαινόταν η προσπάθεια των εργοδοτών να περιορίσουν τις συλλογικές δραστηριότητες του κόσμου της εργασίας. Ταυτόχρονα επιδίωκαν να προωθήσουν ένα μοντέλο «καλής» εργασίας και ομαλής συμβίωσης των μελών μιας επαγγελματικής συνένωσης, το οποίο θα στηριζόταν στον μικρό και προστατευμένο χώρο του εργαστηρίου και της αγοράς. Με αυτόν τον τρόπο οι εργοδοτικές και οι αστικές εξουσιαστικές ελίτ είχαν τη δυνατότητα να ελέγξουν τις δράσεις των μεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων.

Στη βάση της προσέγγισης του Rigby και μέσα από παρόμοια παραδείγματα, τα οποία αναδείχτηκαν κυρίως από την κομβικής σημασίας

Life in the 13th, 14th and 15th Centuries», Λονδίνο 1868, σ. 541-544. Για περισσότερες πληροφορίες για την συντεχνία των σελοποιών του Λονδίνου βλ. G. Unwin, *The Gilds and Companies of London*, Λονδίνο 1908· V. Herbert, *The History of the Great Livery Companies of the City of London*, Λονδίνο 1837· V. Sherwell, *The History of the Guild of Saddlers of the City of London*, Λονδίνο, The Company, 1956.

24. H. T. Riley (επιμ.), «Memorials: 1396», *ό.π.*, σ. 542.

μελέτη του Gervase Rosser,²⁵ η αλληλεγγύη των τεχνιτών σελοποιών αποτέλεσε έναν προνομιακό χώρο εργασιακής συσπείρωσης και παράλληλα έναν σημαντικό αγωγό ανταλλαγής σκέψεων και οργάνωσης δράσεων, που στόχευαν τόσο στην βελτίωση των μισθολογικών απολαβών τους, στο πλαίσιο των νέων εργασιακών διεκδικήσεων που ακολούθησαν την πανώλη και τη ραγδαία μείωση του εργατικού δυναμικού, όσο και στη διατήρηση μιας «κοινότητας» στους κόλπους της επαγγελματικής ομάδας τους. Με τη χρήση ή έστω με την πρόφαση της τέλεσης συντεχνιακών δρώμενων και θρησκευτικών τελετουργιών, ήταν δυνατόν να δημιουργηθεί ένα δίκτυο αμοιβαίας προστασίας και οικονομικής ανέλιξης, που ακόμα και αν προκαλούσε ερωτήματα αναφορικά με τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζαν οι τεχνίτες την ιδέα για την «καλή εργασία», δεν απειλούσε την ομόνοια και το κοινό συμφέρον της πόλης και συνεπώς του βασιλείου, αλλά αντίθετα αποφόρτιζε μια κρίση στο πλαίσιο του χώρου εργασίας.

Ωστόσο, από τη σκοπιά των ελίτ, μια ενδεχόμενη εξέγερση ή αναταραχή, στην οποία θα πρωταγωνιστούσαν τα υπάλληλα στρώματα, αποτελούσε ένα επικίνδυνο σενάριο, το οποίο ιδιαίτερα μετά την εξέγερση του 1381 ήταν υπαρκτό και έπρεπε να αποφευχθεί. Την άνοιξη του 1390 ο αρχιεπίσκοπος του Canterbury William Courtenay οδήγησε στο δικαστήριο πέντε ημερομίσθιους εργάτες, με την κατηγορία ότι δεν εκτέλεσαν σωστά τα καθήκοντά τους, να παραδώσουν δηλαδή συγκεκριμένο αριθμό φορτίων άχυρου στις αποθήκες της επισκοπικής κατοικίας. Αν και οι εργάτες δήλωσαν ότι είχαν ακολουθήσει τις οδηγίες του, ο αρχιεπίσκοπος τους κατηγορήσε ότι το παρέδωσαν σε σακιά και το πήγαν με τα πόδια αντί να χρησιμοποιήσουν τα καρότσια, τα οποία είχαν διατεθεί για τη μετακίνησή τους.²⁶ Για τον Courtenay η πράξη των εργατών δήλωνε την πρόθεσή τους να τον εξαπατήσουν, μεταφέροντας μυστικά το εμπόρευμα σε σακιά, αλλά κυρίως απο-

25. Gervase Rosser, *The Art of Solidarity in the Middle Ages: Guilds in England 1250-1550*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2015.

26. Reg. W. Courtenay, *Register of Archbishop William Courtenay of Canterbury*, Λονδίνο, Lambeth Palace Library, 1381-1396, φ. 337. Για τη δράση του αρχιεπισκόπου βλ. Joseph Henry Dahmus, *William Courtenay: Archbishop of Canterbury, 1381-1396*, Φιλαδέλφεια, Pennsylvania University Press, 1966· James Hunt (επιμ.), *The Life and Extraordinary Adventures of Sir William Courtenay: Knight of Malta, Alias John Nichols Tom, Formerly Spirit Merchant and Maltster, of Truro in Cornwall: Being a Correct Detail of All the Incidents of His Extraordinary Life, from His Infancy to the Dreadful Battle at Bossenden Wood... Concluding with an Accurate Account of the Trial of the Rioters at the Maidstone Assizes*, Χάρβαρντ, Harvard University Library, 1838.

τύπωνε την περιφρόνησή τους στο πρόσωπό του, παραγνωρίζοντας την υποχρέωσή τους να ακολουθούν τις διαταγές του σύμφωνα με τον ισχύοντα εργασιακό νόμο. Ο Courtenay είχε ήδη αρκετούς λόγους για να ανησυχεί. Από τα τοπικά αρχεία γνωρίζουμε ότι οι χωρικοί την περίοδο της εξέγερσης του 1381, έχοντας ήδη οργανωθεί σε αδελφότητες με σκοπό εκτός των άλλων και την τέλεση θεατρικών δρώμενων, εκτέλεσαν παραδειγματικά τον προκάτοχό του αρχιεπίσκοπο Sudbury.²⁷ Για τον αρχιεπίσκοπο, η παραβίαση των εργασιακών υποχρεώσεων και η απείθεια των υποτελών μπορούσαν να πυροδοτήσουν εξέγερση εναντίον κοσμικών και εκκλησιαστικών αρχόντων, καθώς οι «καιροσκόποι» και «νωθροί» εργάτες στόχευαν στην κατάκτηση περισσότερων εργασιακών προνομίων, «παρασυρόμενοι από την υπερψία τους».²⁸

Η ποινή, η οποία τους επιβλήθηκε, στόχευε στον παραδειγματισμό των υπολοίπων συναδέλφων τους. Οι εργάτες της γης θα περπατούσαν σε σειρά με ταπεινότητα και ευλάβεια χωρίς να φορούν κουκούλες και υποδήματα, σχηματίζοντας μια λιτανεία γύρω από την εκκλησία του Wingham, «κουβαλώντας ο καθένας στην πλάτη του ένα σακί με άχυρο και σκουπίδια».²⁹ Η συγκεκριμένη περίπτωση αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα δραματοποίησης της ποινής «από τα πάνω», που διατηρεί τα βασικά στοιχεία του λειτουργικού δράματος και των θρησκευτικών λιτανειών. Οι εργάτες έγιναν σύμβολο «κακής» εργασίας και ανυπακοής, η οποία έπρεπε να αναδειχθεί και να αντιμετωπιστεί μέσα από μια δημόσια τελετή εξιλέωσης με συγκεκριμένη σκηνοθεσία, η οποία έλαβε χώρα στην κεντρική πλατεία, σε μια σημαντική ημέρα του θρησκευτικού εορτολογίου, και ερμηνευόταν από τα μέλη της κοινότητας με όρους θρησκευτικούς. Μέσα από τα λαϊκά δρώμενα της αριστοκρατίας και των αστικών εξουσιαστικών φορέων, όπως οι βασιλικές εισοδοί και οι εορτές προς τιμήν του προστάτη-άγιου μιας πόλης, φαινόταν ότι η ρητορική των εξουσιαστικών φορέων στόχευε σε συγκεκριμένες επαγγελματικές ομάδες και στον κόσμο των φτωχών, σε μια προσπάθεια διατήρησης της παγιωμένης κοινωνικής ιεραρχίας, στην οποία η πολιτική θέση των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων ήταν αδιαμφισβήτητη.

Η δραματοποίηση μιας πράξης, μιας ιστορίας ή ακόμα και μιας απόφασης ποινικοποίησης και περιθωριοποίησης ενός ατόμου ή μιας ομάδας,

27. L.C. Hector και Barbara F. Harvey (επιμ., μετάφρ.), *The Westminster Chronicle*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1982, σ. 6-7.

28. W. Courtenay, *Register*, ό.π., φ. 337.

29. Στο ίδιο.

καθώς και η χρήση συμβολικών μέσων με στόχο την αυτο-προβολή και την εδραίωση της κυριαρχίας του μονάρχη, των εξουσιαστικών φορέων και της Εκκλησίας αναδείχτηκε κυρίως μέσα από το έργο του Ernst Kantorowicz, από το οποίο προέκυψαν πολλές άλλες μελέτες. Χρησιμοποιώντας βιβλικά κείμενα, τελετουργίες, λαϊκά και εκκλησιαστικά δράματα, ο Kantorowicz εξέτασε τους τρόπους με τους οποίους η μοναρχία εργαλειοποίησε μια σειρά από συμβολικά μέσα για να εδραιώσει και να διασφαλίσει την κυριαρχία της.³⁰ Η Kellie Robertson χρησιμοποίησε το μοντέλο εξέτασης της μεσαιωνικής πολιτικής θεολογίας του Ernst Kantorowicz για να αναδείξει τον παράλληλο δρόμο που ακολούθησε ο κόσμος της εργασίας με τη χρήση της μεσαιωνικής λογοτεχνίας, δίνοντας έμφαση στη σημασία της εργασίας και στην αναγκαιότητα της συμμετοχής του στα πολιτικά ζητήματα της πόλης.³¹ Στη βάση του μοντέλου της Robertson, το μεσαιωνικό δράμα εξετάζεται εδώ ως πεδίο προώθησης πολιτικών και οικονομικών διεκδικήσεων και ως χώρος εκτόνωσης κοινωνικών συγκρούσεων, με βασικό επιχείρημα από την πλευρά του κόσμου της εργασίας την ανάδειξη της σημασίας της εργασίας των αστών μικρεμπόρων και τεχνιτών και την ανάγκη ενίσχυσης του ιδεώδους της αστικής φιλανθρωπίας ως πράξης συναδελφικής αλληλεγγύης.

Το 1392, οι έμποροι, εξουσιαστικοί φορείς του Λονδίνου αρνήθηκαν την παραχώρηση νέων οικονομικών εισφορών στον βασιλιά Ριχάρδο Β', θεωρώντας ότι μια τέτοια χάρη στο στέμμα θα αποδυνάμωνε την εμπορική δυναμική της πόλης. Ο βασιλιάς πρόσφερε στους Λονδρέζους ένα κόσμημα μεγάλης αξίας ως ενέχυρο για το ποσό των 1000 λιρών, αλλά εκείνοι αρνήθηκαν ξανά.³² Η έντονη αντίστασή τους είχε τη στήριξη των αστών και επιτεύχθηκε με τη συνεχόμενη χρήση δημόσιων τελετουργικών και βιβλικών αναπαραστάσεων, μέσω των οποίων υπονομευόταν η βασιλική εξουσία και το κύρος του στέμματος. Ο Ριχάρδος σε αντίποινα, αφού εγκατέλειψε το Λονδίνο για την Υόρκη, μεταφέροντας εκεί όλους τους διοικητικούς μηχανισμούς, στέρησε τα εμπορικά προνόμια από την πόλη

30. Ernst Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1957.

31. Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies: Literary and Legal Productions in Britain, 1350-1500*, Νέα Υόρκη, Palgrave Macmillan, 2006.

32. Το έργο του Richard Maidstone αποτελεί τη σημαντικότερη πηγή για τη βασιλική είσοδο του 1392. Από τις πολλές εκδόσεις προτείνεται: David R. Carlson & A. Rigg (επιμ.), *Richard Maidstone, Concordia (The Reconciliation of Richard II with London)*, Μίσιγκαν, Medieval Institute Publications, 2003.

και τα πολιτικά αξιώματα από τους εξουσιαστικούς φορείς.

Οι Λονδρέζοι, φοβούμενοι μια οικονομική καταστροφή, οργάνωσαν μια σειρά θεατρικών εκδηλώσεων και λιτανειών. Επιδιώκοντας την επαναφορά των προνομίων τους, συνάντησαν τον Ριχάρδο έξω από την πόλη για να τον συνοδεύσουν, φορώντας τις επίσημες ενδυμασίες τους, ενώ τα λάβαρα των συντεχνιών αντικαταστάθηκαν από εκείνα του βασιλιά. Στην κεντρική πλατεία στήθηκε η σκηνή. Επρόκειτο για μια μεγάλη κινητή εξέδρα τριών διαστάσεων (θεατρικό βαγόνι), όπου οι Λονδρέζοι είχαν σχεδιάσει ένα κάστρο, το οποίο αποτελούσε το σκηνικό του δράματος. Στη σκηνή εμφανίστηκε ένα νέο ζευγάρι, το οποίο πρόσφερε στον Ριχάρδο και στη βασίλισσα Άννα δύο βασιλικά στέμματα, που συμβόλιζαν την προερχόμενη από τον Θεό εξουσία του Ριχάρδου στην οποία υποτάσσονταν και κρασί στο πλαίσιο του *Corpus Christi*, που συμβόλιζε την συγχώρεση των υπηκόων από τον βασιλιά. Όταν ολοκληρώθηκε το σύντομο θεατρικό δράμα, η πομπή συνεχίστηκε με την παρουσίαση δύο *tableaux vivants*: στο πρώτο παρουσιαζόταν η επουράνια Ιερουσαλήμ, ενώ το δεύτερο, το οποίο ήταν τοποθετημένο εντός του καθεδρικού του Αγίου Παύλου, παρουσίαζε τον Ιωάννη Βαπτιστή να προσεύχεται και να υποδέχεται τον βασιλιά Ριχάρδο *Agnus et ecce Dei*.³³ Ο Ριχάρδος, όπως ο Χριστός, αφού εισήλθε στο Λονδίνο-επουράνια Ιερουσαλήμ, έγινε δεκτός ως σωτήρας, εκφράζοντας τη μεγαλοψυχία του στον λαό που έχασε την πίστη στο πρόσωπο του.³⁴

Από τα μέσα του 14ου έως τα τέλη του 15ου αιώνα παρατηρούνται πολιτικοί και οικονομικοί ανταγωνισμοί μεταξύ του στέμματος και των αστικών εξουσιαστικών φορέων-μελών των συντεχνιών, μεταξύ των εργαζομένων και των εργοδοτών, καθώς και μεταξύ των υπάλληλων στρωμάτων με τις αστικές αρχές και την Εκκλησία. Το θέατρο γίνεται στις αγγλικές πόλεις ένας από τους κεντρικούς χώρους δημόσιας αντιπαράθεσης για θέματα εργασίας, οικονομίας και πολιτικής, αναδεικνύοντας τις συγκρούσεις που εκκινούν από τη διαφορετική πολιτική και οικονομική ατζέντα κάθε κοινωνικής ομάδας. Από την σκοπιά των ελίτ, η εργαλειοποίηση της αφήγησης (ποίηση) και της αναπαράστασης (θεατρικά δράματα) εκτιμήθηκε ως η καλύτερη επιλογή για την προώθηση επιχειρημάτων υπέρ της διατήρησης της παγιωμένης ιεραρχίας ως αντίβαρο στους κινδύνους που θα επέφερε μια πιθανή αναδιανομή της εξουσίας προς όφελος των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων.

33. Wickham, *Early English Stages*, ό.π., σ. 70.

34. Στο ίδιο.

Ο John Lydgate στο έργο του *Pilgrimage of the Life of Man* (1426) τόνιζε τον παραλογισμό εκείνων που επιδίωκαν μια κοινωνία τα μέλη της οποίας θα βρίσκονταν στην ίδια κοινωνική και οικονομική κατάσταση, επειδή αυτό «θα προκαλούσε σύγχυση στον κόσμο και θα οδηγούσε στην οδύνη, τόσο τους ισχυρούς όσο και τους φτωχούς».³⁵ Ο Thomas Walsingham στο έργο του *Historia Anglicana* υποστήριζε ότι η κοινωνία μπορούσε να γίνει αντιληπτή μέσα από μια αλληγορία, κεντρικό θέμα της οποίας ήταν ένα βουνό, χαρακτηριστικό σύμβολο σταθερότητας και δύναμης: οι ευγενείς αποτελούσαν την κορυφή, τα μεσαία στρώματα τους λόφους, ενώ τα υπάλληλα στρώματα αποτελούσαν τους πρόποδες του.³⁶ Στα ηθικοπλαστικά θεατρικά έργα, όπως τα *Mankind* (περ. 1470) και *Everyman* (τέλη 15ου αι.), ο κόσμος της εργασίας διδασκόταν ότι όφειλε να εργάζεται ορθά, να μην συμπεριφέρεται στο εργαστήριο με νωθρότητα, να ζει με βάση τις εκκλησιαστικές διδαχές και να μην αντιμάχεται τους ανωτέρους του. Το έργο *Mankind* τελειώνει με τον μονόλογο του εργάτη που, έχοντας αμαρτήσει και καταστραφεί, αντιλαμβάνεται το λάθος του και λυτρώνεται.³⁷ Άλλα χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούσαν έργα αφιερωμένα στους πάτρωνες αγίους, ενώ σχετικά μηνύματα προωθούνταν μέσα από τα αγγλικά μυστήρια και πολλά ιντερλούδια.

Από τη σκοπιά του κόσμου της εργασίας το μεσαιωνικό δράμα μπορούσε να γίνει το μέσο ανάδειξης των προβλημάτων τους και των αντιξοοτήτων που αντιμετώπιζαν καθημερινά. Το θέατρο των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων εστίαζε στην επαγγελματική τιμή, στην πρόθεσή τους να συμμετάσχουν στα αστικά συμβούλια, στη στηλίτευση των οικονομικών ανισοτήτων και στην ανάδειξη του πολιτικού παραγκωνισμού τους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούσαν τα θεατρικά δρώμενα στο πλαίσιο των επαγγελματικών εργαστηρίων και οι παραστάσεις που συνόδευαν τις λιτανείες των θρησκευτικών αδελφοτήτων στις πλατείες και στους κεντρικούς δρόμους των πόλεων. Οι θεατρικοί κύκλοι απεικόνιζαν τον Ιησού ως πολίτη της Υόρκης και παρουσίαζαν το Chester ως άλλη Ιερουσαλήμ.

35. F.J. Furnivall (επιμ.), *John Lydgate, Pilgrimage of the Life of Man*, Early English Text Society, τχ. 77 (1899), 83 (1901), 92 (1904).

36. Thomas Walsingham, *Chronica monasterii S. Albani. Thomae Walsingham, quondam Monarchi S. Albani, Historia Anglicana*, επιμ. H.T. Riley, τ. II, Λονδίνο 1863, σ. 49.

37. G.A. Lester, *Three Late Medieval Morality Plays: Everyman, Mankind and Mundus et Infans: A New Mermaids Anthology*, Λονδίνο, Bloomsbury Publishing, 2014.

Το θέατρο ως χώρος δημόσιας αντιπαράθεσης μεταξύ των αστικών εξουσιαστικών φορέων/εργοδοτών και του κόσμου της εργασίας και των ενδεών τόνιζε τις σημαντικές κοινωνικές αναταραχές και τις πολιτικές ζυμώσεις που σημειώνονταν στις αγγλικές πόλεις του ύστερου Μεσαίωνα. Από τη μία πλευρά παρατηρείται η προσπάθεια μιας αστικής ελίτ να διατηρήσει και να ενισχύσει την κυριαρχία της στην πόλη και από την άλλη έχουμε μια δυναμική μειοψηφία, η οποία απειλούσε την παγιωμένη ιεραρχία. Τα θεατρικά δρώμενα των υπάλληλων στρωμάτων μετέτρεπαν όλη την πόλη σε ένα θέατρο, αναδεικνύοντας τη σημαντική συμβολή του κόσμου της ειδικευμένης, ανειδίκευτης και ημερομίσθιας εργασίας στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής. Με τη χρήση του δράματος τόνιζαν τη βαθιά τους πίστη, τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες και τη συμβολή τους στη διατήρηση της αστικής ειρήνης. Ο εργαζόμενος της συντεχνίας και της γης παρουσιαζόταν ως καλός αστός, εργαζόμενος και πιστός, ως αντεπιχείρημα στα εργασιακά διατάγματα στα οποία οι περιπλανώμενοι εργάτες και ειδικευόμενοι τεχνίτες κατηγορούνταν ως ταραχοποιά στοιχεία, που απειλούσαν την ομόνοια στους δρόμους της πόλης. Με τη χρήση της έκπληξης, της ειρωνείας και της διακωμώδησης οι αστοί καλούνταν να αναστοχαστούν επάνω στις εργασιακές σχέσεις και στις καθημερινές συμπεριφορές.

Το 1350 οι τεχνίτες πολλών διαφορετικών επαγγελματιών στο Λίνκολν ίδρυσαν μια θρησκευτική αδελφότητα (*fraternity of folks of common and middling rank*) με στόχο την οργάνωση θεατρικών παραγωγών για την εορτή του *Corpus Christi*, από την οποία αποκλείονταν οι έμποροι/εξουσιαστικοί φορείς, εκτός και αν αποδείκνυαν «τις αγαθές τους προθέσεις και τη διάθεσή τους για συζήτηση».³⁸ Η συγκεκριμένη απόφαση οδήγησε τους εμπόρους-εργοδότες, που ήλεγχαν το αστικό συμβούλιο, να συγχροτήσουν και εκείνοι μια θρησκευτική αδελφότητα, αφιερωμένη στην Αγία Άννα, ανταγωνιζόμενοι τους εργαζομένους τους. Οι δύο αδελφότητες οργάνωναν τελετουργικά, πομπές και λιτανείες, προωθώντας τη δική τους πολιτική ατζέντα στο πλαίσιο των δρώμενων για την εορτή του *Corpus Christi*. Βασική προωθητική δύναμη της αδελφότητας των εργαζομένων ήταν η επιθυμία τους να συμμετάσχουν στο αστικό συμβούλιο, ενώ για την αδελφότητα των εμπόρων στόχος των δρώμενων ήταν η ενίσχυση του γοήτρου της πόλης και η ανάδειξη της οικονομικής συνεισφοράς της στο βασίλειο.³⁹

38. Francis Hill, *Medieval Lincoln*, επανέκδοση, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2008, σ. 298.

39. Francis Hill, *Tudor and Stuart Lincoln*, Κέμπριτζ, Cambridge University

Τα επιχειρήματα των υπάλληλων στρωμάτων μέσα από το θέατρο του ύστερου Μεσαίωνα συνδέθηκαν άρρηκτα με την βιβλική ιστορία που παρουσιαζόταν επί σκηνής. Μέσα από το δραματοποιημένο *exemplum*, του παραδείγματος του βίου του Χριστού, των αγίων και των μαρτύρων, η δραματοουργία αποτύπωνε έναν κόσμο άδικο, στον οποίο ο άνθρωπος υποφέρει αλλά τελικά λυτρώνεται, λειτουργώντας παρηγορητικά και συμβουλευτικά. Στο θέατρο φαινόταν οι ομοιότητες των υπάλληλων στρωμάτων με τους «πρωταγωνιστές» της βιβλικής ιστορίας. Οι μαθητές του Χριστού δεν ήταν ευγενείς, αλλά προέρχονταν από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα, όπως και τα πρόσωπα της Παλαιάς Διαθήκης. Οι ήρωες αποκτούσαν μια σύγχρονη ιδιότητα και οι πράξεις και οι επιλογές τους προσαρμόζονταν στη σύγχρονη πραγματικότητα.

Με αυτό τον τρόπο τα μέλη της πόλης από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα ενσωματώνονταν σε μια ολόκληρη γεωγραφική (πόλη), κοινωνική (επάγγελμα) και θρησκευτική (χριστιανική κοινωνία). Μέσα από το ρεπερτόριο τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα επιδίωκαν να αναδείξουν την αναγκαιότητα της πολιτικής εμπλοκής τους στα δημόσια πράγματα, συνδέοντας το σώμα της πόλης με το σώμα του Χριστού. Άλλωστε η διδασχία της Εκκλησίας για την λειτουργία της κοινωνίας με όρους αντίστοιχους με εκείνους του ανθρώπινου σώματος ήταν κεντρική στη μεσαιωνική πολιτική σκέψη. Παράλληλα, εντόπιζαν στο δράμα ένα μέσο συνεργασίας, συζήτησης, κοινωνικοποίησης και εργασιακής συσπείρωσης. Παρά τις προσπάθειες των εργοδοτών και εξουσιαστικών φορέων να υπονομεύσουν τα δίκτυα συνεργασίας του κόσμου της εργασίας και της φιλάνθρωπικής δραστηριότητας απέναντι στα αδύναμα μέλη της κοινότητας, τα μέλη των συντεχνιών, μέσα από την ανανοηματοδότηση των δραματοποιημένων βιβλικών ιστοριών, επιχειρούσαν να νομιμοποιήσουν τις προσπάθειές τους για εργασιακή συσπείρωση και προώθηση της δικής τους πολιτικής και οικονομικής «κρυφής ατζέντας».

Το 1990 ο James Scott υποστήριξε ότι τα υπάλληλα στρώματα, έχοντας συνείδηση της πολιτικής και κοινωνικής τους κατάστασης, ανακαλύπτουν διεξόδους πολιτικής έκφρασης και αντίστασης στις παγιωμένες ελίτ και στη «δημόσια» ρητορική τους μέσα από «κρυφά σενάρια» που ασκούν κριτική στους ανωτέρους τους.⁴⁰ Το σχήμα του Scott ενσωματώ-

Press, 1956, σ. 33· James Stokes, *Lincolnshire*, 2 τ., Τορόντο, University of Toronto Press, 2009.

40. James Scott, *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*, Γέιλ, Yale University Press, 1990.

θηκε στην ιστορία του μεσαιωνικού δράματος κυρίως μέσα από το έργο της Claire Sponsler και του Lawrence Clopper.⁴¹

Για να αναδείξω την ευριστική χρησιμότητα της θεωρίας του Scott στην συζήτηση για την πολιτική εργαλειοποίηση του μεσαιωνικού δράματος, θα χρησιμοποιήσω ως παράδειγμα το ηθικοπλαστικό έργο *Mankind*. Τα ηθικοπλαστικά έργα (*morality plays*) σε πρώτο επίπεδο αποσκοπούσαν στην ανάδειξη και διάδοση του παραδείγματος της ορθής ηθικής συμπεριφοράς. Μέσα από την ιστορία η οποία εξελισσόταν επί σκηνής, ο θεατής εξοικειωνόταν με τα μοντέλα ορθής διαβίωσης, όπως προωθούνταν στους κόλπους της χριστιανικής κοινωνίας.

Το έργο *Mankind* χρονολογείται περίπου στα 1470 και παρουσιάστηκε στην Ανατολική Αγγλία. Πρόκειται επομένως για ένα θεατρικό έργο, το οποίο συνδέεται χρονικά και χωρικά με την μεγάλη εξέγερση του Jack Cade (1450),⁴² η οποία κλόνισε τις παγιωμένες πολιτικές θεωρίες της ύστερης μεσαιωνικής Αγγλίας και επηρέασε ριζικά τόσο την πολιτική στάση των εξουσιαστικών φορέων, όσο και τις κοινωνικές και οικονομικές στοχεύσεις του κόσμου της εργασίας. Στο έργο πρωταγωνιστεί ένας χειρωνακτας εργάτης, ο οποίος ενσαρκώνει κάθε εργαζόμενο στα μέσα του 15ου αιώνα. Το έργο, εναρμονισμένο με την εποχή του, πραγματεύεται το φιλοσοφικό και θεολογικό σχήμα της υποταγής του εργαζόμενου στον εργοδότη και του ατόμου στον Θεό και εξετάζει παράλληλα κατά πόσο η συγκεκριμένη θέση είναι κοινωνικά λειτουργική. Αναδεικνύει επίσης τον αντίκτυπο των διαταγμάτων για την εργασία και εστιάζει στο δίπολο εργασία-νωθρότητα. Ο *Mankind* καλείται να αντιμετωπίσει μια σειρά περιοριστικών νομοθετικών ρυθμίσεων σχετικά με την εργασία του και τον βιοπορισμό του, που όριζαν ότι όφειλε «να εργάζεται και να μην είναι νωθρός»,⁴³ με βάση την παγιωμένη εκκλησιαστική και κοσμική διδασχά, κατά την οποία ο κόσμος της εργασίας οφείλει να είναι αποδοτικός και πειθαρχημένος, αφού το έργο του είναι απαραίτητο για τη διατήρηση και ευημερία της κοινωνίας.

41. Claire Sponsler, *Drama and Resistance: Bodies, Goods, and Theatricality in Late Medieval England*, Λονδίνο, University of Minnesota Press, 1997· Lawrence Clopper, *Drama, Play, and Game: English Festive Culture in the Medieval and Early Modern Period*, Σικάγο, University of Chicago Press, 2001.

42. Γενικά για την εξέγερση βλ. I. M. W. Harvey, *Jack Cade's Rebellion of 1450*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1991.

43. «labor and be never idle», Kathleen M. Ashley, Gerard Necastro (επιμ.), *Mankind*, Μίσιγκαν, Medieval Institute Publications, 2010, στιχ. 308.

Στο έργο υπάρχει μια σκηνή στην οποία εκτυλίσσεται μια παρωδία δικαστηρίου, όπου ο πρωταγωνιστής κατηγορείται για ελλιπή εκτέλεση των εργασιακών του υποχρεώσεων, αφού πρώτα έχει εξαπατηθεί από τους εργοδότες του. Στη σκηνή εμφανίζεται ένας εξαθλιωμένος και εξαντλημένος εργάτης που απευθύνεται σε ένα κοινό, το οποίο αποτελείται από εργαζόμενους της ίδιας κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης με εκείνον. Όπως τονίζει η Robertson, η συγκεκριμένη σκηνή λειτουργεί επιτελεστικά.⁴⁴ Παράλληλα με το επίσημο σενάριο, το οποίο προωθεί την ανάγκη για σκληρή εργασία και ορθή στάση στο πλαίσιο της κοινότητας, εκτυλίσσεται ένα «κρυφό» σενάριο, το οποίο δημιουργεί συνδέσεις και προσκαλεί τον κόσμο της εργασίας να παρατηρήσει τις ομοιότητες και να ταυτιστεί με τον πρωταγωνιστή.

Το 2013 ο Samuel Cohn δημοσίευσε μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα μελέτη για τις εξεγέρσεις στις αγγλικές πόλεις του ύστερου Μεσαίωνα.⁴⁵ Έχοντας ήδη μελετήσει εκτενώς την ιστορία των εξεγέρσεων της μεσαιωνικής Γαλλίας, της Φλάνδρας και των ιταλικών πόλεων, ο Cohn κατέληγε ότι οι εξεγέρσεις στην Αγγλία ήταν λιγότερες σε σχέση με εκείνες της ηπειρωτικής Ευρώπης, ενώ στα αρχεία καταγράφονται ελάχιστες περιπτώσεις συγκρούσεων μεταξύ των αστικών εξουσιαστικών φορέων-εργοδοτών με τα υπάλληλα στρώματα. Πράγματι, στα *Calendars of Pleas and Memoranda Rolls*,⁴⁶ *Calendars of Close Rolls*⁴⁷ και *Parliament Rolls of Medieval England*⁴⁸ εμφανίζονται μερικές περιπτώσεις στο Λονδίνο, ενώ στα αρχεία των περιφερειακών πόλεων οι σχετικές αναφορές είναι λιγότερες.

Από την καταγραφή των λαϊκών αναταραχών στα *Calendars of Patent Rolls* φαίνεται ότι οι περισσότερες απ' αυτές σημειώθηκαν σε πόλεις με

44. Robertson, *The Laborers*, ό.π., σ. 177.

45. Samuel Cohn Jr, *Popular Protest in Late Medieval English Towns*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2013.

46. A. H. Thomas (επιμ.), *Calendar of the Plea and Memoranda Rolls of the City of London*, τ. 1, 1323-1364, Λονδίνο 1926, British History Online <http://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol1>.

47. A.E. Stamp (επιμ.), *Calendar of Close Rolls, Richard II*, 6 τόμοι, Λονδίνο 1927, British History Online <http://www.british-history.ac.uk/cal-close-rolls/ric2/vol6>.

48. Chris Given-Wilson, Paul Brand, Seymour Phillips, Mark Ormrod, Geoffrey Martin, Anne Curry and Rosemary Horrox (επιμ.), *Parliament Rolls of Medieval England*, Woodbridge, 2005, British History Online <http://www.british-history.ac.uk/no-series/parliament-rolls-medieval>.

ισχυρές εμπορικές συντεχνίες. Σε αυτές τις πόλεις υπήρχε έντονη ετήσια θεατρική δραστηριότητα, ενώ οι συντεχνίες ανταγωνίζονταν στην οργάνωση περισσότερων και καλύτερων θεατρικών παραγωγών. Ειδικότερα στην περίοδο 1216-1452, σε σύνολο 167 πόλεων, μόνο στις 25 σημειώθηκε μια σειρά λαϊκών αναταραχών και συγκρούσεων. Δεν πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι σ' αυτές παρουσιάζονταν σε ετήσια βάση ολοκληρωμένοι θεατρικοί κύκλοι, που οργανώνονταν από αδελφότητες ειδικευμένων και μαθητευόμενων τεχνιτών, με τη στήριξη μικρών αρχιμαστόρων. Σύμφωνα με τα *Letter-Books* του Λονδίνου από το 1377 έως το 1450, στις μεγάλες θρησκευτικές εορτές και σε δρώμενα που οργανώνονταν για έκτακτα περιστατικά, όπως μια στέψη, μια βασιλική επίσκεψη, ένα περιστατικό προδοσίας ή μια νίκη στον πόλεμο, το αστικό συμβούλιο εξέδιδε ανακοινώσεις στις οποίες απαγορευόταν η τέλεση αυτόνομων δρώμενων, η τέλεση παιχνιδιών και η χρήση μεταμφιέσεων προς αποφυγή εκδήλωσης αναταραχών.⁴⁹

Οι συγκεκριμένες αναφορές αποκαλύπτουν μια έντονη κατάσταση στο εσωτερικό των πόλεων, στην οποία πρωταγωνιστές είναι τα υπάλληλα στρώματα. Η αδυναμία έκφρασης πολιτικού λόγου, η οικονομική δυσχέρεια και η αδυναμία τους να συμμετάσχουν στα αστικά συμβούλια δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για αντίσταση στους αστικούς εξουσιαστικούς φορείς. Χωρίς να αμφισβητούν τη σπουδαιότητα της μοναρχίας και την ανάγκη διατήρησης της τάξης στην μεσαιωνική πόλη, μέσα από τα θεατρικά δρώμενα κατάφεραν να αναδείξουν τις προβληματικές εργασιακές τους σχέσεις και να εγείρουν προβληματισμούς σχετικά με το εργασιακό και πολιτικό μέλλον τους. Το θέατρο του ύστερου Μεσαίωνα και οι πηγές που αναφέρονται σε αυτό προσφέρουν πολλά και νέα στοιχεία για τη μελέτη των μεσαιωνικών αστικών πλεγμάτων εξουσίας και ανοίγουν έναν ακόμη δρόμο στη σύγχρονη έρευνα για τη μελέτη της κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας της μεσαιωνικής Ευρώπης.

49. Anne Lancashire (επιμ.), *Civic London to 1558*, Λονδίνο, Boydell & Brewer, 2015, σ. 1059.

SUMMARY

Marios Dimitriadis, *Drama as a means of promotion of political and economic demands in late medieval English towns*

During the 14th century, the English guilds managed to impose themselves in the civic councils and gain political and economic control over the urban communities, by promoting their influential members in the civic hierarchy. The redistribution of power from landlords to merchants, forced the majority of the world of labour to join in a guild in order to ensure their job positions, which were already threatened. Under these circumstances, artisans, craftsmen and daily labourers tried to make a living and also support their poor and underprivileged colleagues. During this period, political and economic antagonisms and struggles are noted between a) journeymen and masters, b) monarchy and the urban elites, c) the world of labour and the civic councils. The policies of the civic elites in conjunction with the crises of the 14th century led the world of labour to use drama and civic rituals as a means to assert new rights and maintain traditional privileges. This paper focuses, firstly, on the various strategies of transformation of the biblical and secular drama into a field of public debates. Secondly, it highlights their arguments on stage and in their workplaces. Thirdly, this paper examines the significance of the theatrical productions as an agent of the promotion of urban uprisings.